

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

**Державний історико-архітектурний заповідник «Стара Умань»
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Instytut Historii Akademii Jana Długosza w Częstochowie
Pracownia Humanistycznych Studiów Interdyscyplinarnych
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu**

**АРХІТЕКТУРНА ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА
ІСТОРИЧНИХ МІСТ
КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

За редакцією Р. Димчика, І. Кривошеї, Н. Моравця

Умань – Познань – Ченстохова – 2016

УДК 94(4-11)(4-191.2)
ББК 63.3-7(44)(45)
А 87

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань»*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

доктор історичних наук, професор

Ірина Кривошея
(Умань, Україна)

доктор габілітований, професор

Марек Мельник
(Ольштин, Польща)

доктор історичних наук, професор

Олександр Тригуб
(Миколаїв, Україна)

доктор габілітований, професор

Веслав Цабан
(Ольштин, Польща)

А 87 Архітектурна та культурна спадщина історичних міст країн Центрально-Східної Європи : кол. монографія / за ред. Р. Димчика, І. Кривошеї, Н. Моравця. – Умань-Познань-Ченстохова : ФОП Жовтий О. О., 2016. – 286 с. – Серія «Польсько-український науковий діалог в Умані». – Вип. 3.

ISBN 978-617-525-180-5

У виданні висвітлено окремі аспекти виявлення, збереження та охорони архітектурної та культурної спадщини історичних міст Центрально-Східної Європи. Певна увага приділена релігійному життю урбанізованого простору, а також джерелам з історії міст. Автори колективної монографії репрезентують українські наукові установи та вищі навчальні заклади Литви, Польщі та України.

Для істориків, краєзнавців, викладачів, студентів й учнів навчальних закладів.

ISBN 978-617-525-180-5

УДК 94(4-11)(4-191.2)

ББК 63.3-7(44) (45)

А 87

ЗМІСТ

Умань – історичне місто (<i>О. Мельничук, І. Кривошея</i>).....	5
---	---

РОЗДІЛ 1

ВИВЧЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ОХОРОНА АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ ІСТОРИЧНИХ МІСТ

1.1. Участь України в міжнародних договорах Ради Європи з питань охорони архітектурної та культурної спадщини (<i>З. Священко, О. Скрипник</i>).....	9
1.2. Історія планування та забудови міста Черкаси (<i>В. Дмитренко</i>).....	15
1.3. Традиція контрактових ярмарків у ранньомодерній Україні: від Львова до Дубна та Києва (<i>Ю. Приходько</i>).....	22
1.4. Умань у XVII – XIX ст.: розквіт та занепад (<i>Т. Клименко</i>).....	29
1.5. Малі архітектурні форми Національного дендрологічного парку «Софіївка» (<i>І. Косенко, В. Грабовий</i>).....	34
1.6. Роль історико-економічних чинників у формуванні архітектурного ландшафту міст Сумщини в XVII – XIX ст. (<i>Ю. Нікітін, В. Іванова</i>).....	45
1.7. «Старий корпус» університету – архітектурна пам'ятка міста Умані (<i>О. Джагунова</i>).....	55
1.8. Дослідження та збереження пам'яток історичних міст Черкащини (<i>В. Мельниченко</i>).....	59
1.9. Проблеми збереження культурної спадщини історичних міст Київщини XVIII – XIX століття (<i>О. Салата</i>).....	66

РОЗДІЛ 2

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ В УРБАНІЗОВАНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

2.1. Wschód i Zachód w kulturze chrześcijańskiej Bułgarii (<i>М. Walczak-Mikołajczakowa</i>).....	73
2.2. Присутствие православных славян на святой горе Афон (<i>Р. Дымчик</i>).....	80
2.3. Проблема исследований первого храма в Вильнюсе (<i>О. Валенене</i>).....	95
2.4. Феномен історико-архітектурного ансамблю Троїцького больницького монастиря (Микільської лікарні) у Києві (<i>О. Крайня, К. Крайній</i>).....	109

12. Постанова Кабінету Міністрів України № 671 від 15 травня 2006 р. «Про затвердження Державної програми «Золота підкова Черкащини» на 2006–2009 роки» // Офіційний вісник України. – 2006. – № 20. – С. 120.

13. Зараховський О.Є. Культурна спадщина Черкащини як туристичний ресурс / О.Є. Зараховський // Культура і сучасність. – 2014. – № 1. – С. 181–187.

Мельниченко Василий. Исследование и сохранение памятников исторических городов Черкащины (на примере Чигирина).

Освещается история исследования и организации работы по охране и сохранению историко-культурного наследия исторических городов Черкасской области на примере города Чигирин. Отмечается, что длительное время эта работа была излишне идеологизирована и осуществлялась эпизодически, преимущественно к юбилейным датам или масштабным мероприятиям. В годы независимости положено начало системному подходу к сохранению архитектурного и культурного наследия городов, начали разрабатываться комплексные программы.

Ключевые слова: исторический город, культурное наследие, Богдан Хмельницкий, Чигирин, реставрация, музеефикация.

Mtlnychenko Vasyi. Study and Preservation of Historic Places in Cherkasy Region (the Example of Chygyryn).

The article highlights the history of research and the organization of work for the protection and preservation of historical and cultural heritage of the historical city of Cherkassy region on the example of the city of Chygyryn. It is noted that for a long time this work was carried out excessively ideologized and sporadically, mainly to anniversaries or large-scale events. In the years of independence, the beginning of a systematic approach to the preservation of the architectural and cultural heritage of cities have begun to develop comprehensive programs.

Keywords: historic city, cultural heritage, Bogdan Khmelnytsky, Chygyryn, restoration, museumification.

1.9. ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ІСТОРИЧНИХ МІСЦЬ КИЇВЩИНИ ХVІІІ – ХІХ СТОЛІТТЯ

Оксана Салата

Розкрито проблему збереження історичних пам'яток, що знаходяться сьогодні в занедбаному стані й вимагають реставрації та догляду з боку української спільноти. На прикладі окремих пам'яток архітектури та пам'яток релігійного значення Київщини показано, якою цінною спадщиною володіє українське суспільство, яке історичне значення має збереження цих об'єктів.

Ключові слова: культурна спадщина, історична пам'ятка, пам'ятка культури, історична цінність, українсько-польська спадщина, польська шляхта.

Важливе місце в житті будь-якого суспільства займає культура. Вона відіграє також важливу роль у житті кожної окремої людини, виступає засобом акумуляції, збереження й передачі людського досвіду. Масамо

визнати, що саме культура робить людину особистістю. Рівень культури особистості визначається її соціалізованістю – прилученням до культурної спадщини та ступенем розвитку індивідуальних здібностей.

У будь-яку епоху культура згуртовує людську спільноту, забезпечує її цілісність. Культура є важливим чинником процесу самоідентифікації, вона визначає, хто ми є у взаєминах із собі подібними, із сусідами та з людськими спільнотами всього світу.

Скільки людських спільнот, стільки й культур, ми постійно проникаємо в іншу культуру, пізнаємо безліч мов, але варто пам'ятати, що ми, як громадяни однієї планети, повинні розуміти один одного. Ми повинні набувати досвіду в пізнанні іншої, відмінної від нашої культури. Цей досвід збагатить нас і сприятиме підвищенню взаєморозуміння.

Сьогодні маємо в Україні багату культурну спадщину, яка залишилася нам не лише від пращурів, але й від сусідніх спільнот, із якими протягом багатьох віків ми перебували в тісних зв'язках під владою однієї держави. Зокрема величезна культурна й архітектурна спадщина залишилася нам від польського народу.

Майже чверть століття Україна – незалежна держава. Незважаючи на це, важливим питанням залишається процес усвідомлення власної культурної спадщини. А в його контексті – збереження традицій українського народу та народів, культура яких у певні періоди нашої історії інтегрувалася в наше життя. Треба визнати, що в цій площині нам необхідно багато працювати, тому що велика кількість історичних пам'яток, зокрема пам'яток архітектури, перебувають у занедбаному стані. Незважаючи на певні позитивні зрушення останніх років, загальний стан об'єктів культурно-історичної спадщини в Україні залишається загрозливим та потребує термінових заходів для поліпшення ситуації.

Суспільство має усвідомити, що історична цінність пам'яток культури виявляється не лише в пізнавальному плані. Вони є свідками подій або дуже віддалених, або значних для історії й культури людства, України, даного регіону.

У пізнавальному плані історична цінність пам'ятки культури виражається передусім у тому, що вона служить носієм інформації про минуле, тобто історичним джерелом. Ця інформація має різносторонність і проявляється в дуже різних сферах, що дозволяє розглядати пам'ятник як специфічне й комплексне історичне джерело. Із точки зору істориків, первинний інтерес представляє пряме свідчення пам'яток про соціальну

структуру суспільства. Так, у великій кількості пам'яток архітектури Київщини, зокрема мастностях польських магнатів і шляхтичів, яскраво проявилися істотні риси соціального устрою цього регіону.

Предметом нашого дослідження є проблеми збереження архітектурної спадщини польської шляхти XVIII – XIX ст. на території Київщини. Серед історико-культурних ресурсів українсько-польської спадщини Київщини вагоме місце займають садиби панів Червінських у Тадіївці Сквирського району, панів Підгірських – у с. Антонів, мастності в с. Руде пана Станіслава Залеського.

Великої уваги істориків та мистецтвознавців потребує будинок та комплекс будівель, що належали польському шляхтичу Северину Червінському в селі Тадіївці Сквирського району.

На початку XVIII ст. польський шляхтич Тадеуш Крижанівський отримав у власність село Пархомівка, але щоб розширити орні землі й господарські угіддя він переселив третину мешканців Пархомівки на окремий хутір, куди пізніше почали переселятися також люди з різних територій України та Польщі [1, с. 236–237]. Спочатку це село називали Пархомівська Слобода, а на початку XIX ст. мешканці почали його йменувати на честь свого засновника Тадіївкою. Родина Крижанівських володіла Тадіївкою більше як половину століття, а в 1844 р. онук Тадеуша Крижанівського продав масток поміщику Северину Червінському, родина якого володіла цим мастком аж до початку революції 1917 р.

Усе, що залишилося від садиби поміщика Червінського, – це двоповерховий будинок челяді, збудований у другій половині XIX століття. Унікальність будівлі в тому, що її фасадна частина прикрашена фігурною цегляною кладкою та дерев'яними карнизами [2].

Це перехідний стиль від барокової архітектури до класицизму, характерний для споруд першої половини XIX століття на території східної Польщі та України. Відновлення будинку поміщиків Червінських та комплексу архітектурних споруд, що належать до цього історичного періоду дасть змогу реконструювати соціальну структуру суспільства та умови життя населення Київщини в зазначений період. Відновлення пам'ятки, на жаль, не є пріоритетом ні для місцевої влади, ні для держави. Корисним, на нашу думку, був би досвід європейських країн, коли збереженням пам'яток культури займається місцева громада, оскільки така спадщина є важливою для усвідомлення своєї малої батьківщини.

Цінною історичною та культурною пам'яткою на Київщині є також костюл родини Підгірських (1810 р.), усипальниця (1806 р.) та водяний млин на річці Березанці в с. Антонові. У період панування тут польської шляхти Антонів був невеликим містечком. На думку багатьох істориків містечком володіла родина Вишневецьких, зокрема Єремія-Михайло Корибут-Вишневецький. Однак уже в середині XVIII ст. після смерті останнього представника роду Вишневецьких, Михайла-Сервасія, який не мав нащадків чоловічого роду, володіння на Київщині було розділено між декількома польськими родами [3, с. 132]. Отже, містечко в 1765 р. отримало у володіння родина Замойських, але після переходу Правобережної України під владу Росії містечко поступово почало занепадати й перетворилося на село.

На думку Лаврентія Похилевича, воно було дуже заможним, мало великі зв'язки з навколишніми містами та селами. Костел, збудований родиною Підгірських, являє собою доволі оригінальну саркофальну будівлю-родинну усипальницю, за формою нагадує піраміду. На жаль, сьогодні вона знаходиться в напівзруйнованому стані й вимагає реставрації. Про костел ні держава, ні місцева громада зовсім не піклуються. За 200 років у його приміщенні жодного разу не робили капітального ремонту. Вікна зовсім без скла. Раніше на їх місці були різнокольорові вітражі з ромбічного скла. Оригінальним також є млин, зведений Підгірськими. Це монументальна двоповерхова споруда, оздоблена цегляними рельєфними елементами [4, с. 242–243].

Цінну культурно-історичну спадщину залишили нам польські магнати Збараські, Вишневецькі та Залеські в с. Рудому Сквирського району Київської області [5].

У кінці XVI – на початку XVII ст. с. Руде належало польському магнату Янушу Збараському. У 1608 р. він помер, а його мастки й земельні володіння дісталися синові Юрію. Оскільки Юрій Збараський був бездітним, то після його смерті в 1631 р. рід Збараських припинив своє існування. Ці володіння перейшли до магната Єремії-Михайла Корибута-Вишневецького, який у 1640 р. передав їх своєму родичу Янушу Вишневецькому. У кінці XVIII ст. с. Руде увійшло до володінь Станіслава Залеського, який стояв на чолі повітового дворянства.

На одному з найвищих пагорбів села Станіслав Залеський збудував свій палац. У двоповерховому будинку було близько 15 кімнат із бальною залогою та їдальнею для челяді. Цегляні стіни мали метрову товщину, підлога

була вистелена паркетом. На головній алеї перед парадним входом було зведено фонтан. Навколо мастки на трьох гектарах саду росли три тисячі дерев і кущів, привезених із різних куточків Європи. Від будинку розходилися вісім алей, кожна обсаджена деревами певних порід [6].

У середині XIX ст. панський палац був перебудований. Мурована з цегли двоповерхова будівля й зараз приваблює око своєю скромною класикою, незважаючи на те, що від палацу залишився тільки фасад. На трикутному фронтоні раніше були герби власника і його дружини – тепер лише барельєф із двох скульптур. Бічні частини палацу виконані у формі лоджій із відкритими колонадами. Оригінальне розпланування палацу дуже схоже на роботи італійського архітектора Андреа Палладіо (1508–1580 рр.).

Не менш важливою пам'яткою в цьому ж селі є Свято-Троїцький храм з іконою Божої Матері. Про ікону з церкви в Рудому Селі згадує у своїх «Сказаннях...» Л. Похилевич: «В окремому кіоті знаходиться вельми шанований навколишніми жителями образ Божої Матері, вклонитися якому сходиться сила-силенна людей» [7, с. 244]. Будучи католиком, Станіслав Залеський спеціально для ікони наказав збудувати православну церкву, але пан Станіслав через два роки помер, так і не завершивши будівництво. Фактично добудовували храм спадкоємці Залеського, тому будівництво тривало з перервами аж до 1841 року.

На жаль, у подружжя Залеських своїх дітей не було, і в 1840 році власність у Рудому Селі перейшла до племінниці Залеського Феліції Івановської, яка подарувала маєток своїй дочці Констанції. Наступним володарем був син Констанції Адам Ржеуський, який передав маєток своєму синові Вацлаву. Єдиною донькою Вацлава Ржеуського була Софія, вона ж – остання власниця мастки в Рудому Селі, перебувала в шлюбі зі Стефаном Подгорським [8].

Пам'ятки архітектури, що знаходяться в с. Рудому, побудовані переважно в кінці XVIII – на початку XIX ст. Незважаючи на те, що вони внесені до державного реєстру як культурне надбання, той стан, у якому вони перебувають, викликає тільки жах і сором за нашу недбалість і байдужість.

По всій Правобережній Україні безліч цінних й оригінальних пам'яток архітектури доби Речі Посполитої, серед котрих костьоли, палаці, садиби колишніх заможних власників. Господарями багатьох цих пам'яток були знакові постаті польської культури, пов'язані з історією нашої країни. Подорожуючи Україною, спостерігаючи, як руйнуються цілісні

архітектурні ансамблі типових європейських міст та містечок, стає страшно [9].

Сьогодні в окремих колишніх замках та садибах польської шляхти відкриваються музеї, але не завжди враховуються функціональні та містобудівні фактори. Саме тому низка музеїв на основі пам'яток архітектури з прекрасними експозиціями пустує. Будучи розташованими осторонь від туристичних маршрутів або у віддалених від трас місцях, вони старіють фізично й морально, залишаються маловідвідуваними. І тому при організації туристичної подорожі по архітектурних пам'ятках потрібно враховувати: ступінь збереженості, потребу реставраційно-консерваційних заходів; можливість одночасного відвідування об'єкта; наявність сакральних реліквій; характеристику екстер'єру – наявність скульптури (тип матеріалу), елементів архітектури (колон, пілястр, арок).

Отже, найскладнішою проблемою подальшого збереження пам'яток матеріальної культури є їх використання для сучасних потреб. Саме тому важливим моментом вибору пам'яток для нового функціонального призначення є історико-архітектурні дослідження об'єктів, що включають у себе вивчення літературних джерел, рукописів, архівних матеріалів, іконографії, огляд споруд тощо.

Історія нашої держави дуже багата. Тут жили представники польського, угорського, румунського, німецького народів. Вони жили й творили на нашій землі єдиний культурний простір, створили багато пам'яток мистецтва, що назавжди стали невід'ємною частиною нашої культурної спадщини. Ми повинні зрозуміти: дбайливе відновлення та професійна реставрація пам'яток архітектури – це пряма інвестиція в розбудову туристичної інфраструктури України. Так, наприклад, уже сьогодні Олеський та Підгорецький замки на Львівщині, музей фортецю в Дубно, Збаразьку фортецю відвідують десятки тисяч поляків. Збільшення туристичних маршрутів для туристів із Польщі свідчить про те, що в збереженні й реставрації історичних пам'яток зацікавлені не лише ми, а й польський народ.

Джерела та література

1. Похилевич Л.И. Сказания о населённых местностях Киевской губернии. – Киев: Киево-Печерская лавра / Л.И. Похилевич. – 1864. – С. 236–237.
2. Маленков Роман, Олег Година. Дванадцять маршрутів Київщиною. Путівник / Роман Маленков, Олег Година [Електронний ресурс]. – К. :

Грані-Т, 2008. – Режим доступу : <http://ukrainaincognita.com/kyivska-oblast/tadiivka>

3. Зимницька С.П. Родові володіння Вишневецьких на території Волині, Брацлавщини і Київщини в рецепції українських і польських істориків / С.П. Зимницька // Гуманітарний журнал. – 2009. – №1–2. – С. 132.

4. Похилевич Л.И. Сказания о населённых местностях Киевской губернии. – Киев: Киево-Печерская лавра / Л.И. Похилевич. – 1864. – С. 242–243.

5. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Tom IX.

6. Архітектурні та природні пам'ятки України. Руде село [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukraine.kingdom.kiev.ua/region/09/rude-selo.php>

7. Похилевич Л.И. Сказания о населённых местностях Киевской губернии. – Киев: Киево-Печерская лавра / Л.И. Похилевич. – 1864. – С. 244.

8. Миколаєнко В. Руде Село/ В. Миколаєнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://volodarka-rda.gov.ua>

9. Спільна спадщина. Несистемні нотатки про стан польських архітектурних пам'яток в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sumno.com/article/ukraine-poland/>.

Салата Оксана. Проблемы сохранения культурного наследия исторических мест Киевщины XVIII – XIX века.

В статье раскрыто проблему сохранения исторических памятников, находящихся сегодня в запущенном состоянии и требующих реставрации и ухода со стороны украинского общества. На примере отдельных памятников архитектуры и достопримечательностей религиозного значения Киевщины показано, каким ценным наследием обладает украинское общество, какое историческое значение имеет сохранение этих объектов.

Ключевые слова: культурное наследие, исторический памятник, памятник культуры, историческая ценность, украинско-польское наследие, польская шляхта.

Salata Oksana. Problems of preservation of the cultural heritage of the historical places of Kyiv XVIII – XIX century.

In the article the problem of preservation of historical monuments today are in disrepair and requires restoration and care on the part of Ukrainian society. For example, individual monuments and sites of religious significance Kievschini shows how tsennim legacy has Ukrainian which society has historic significance of the preservation of these sites.

Keywords: cultural heritage, historical monuments, cultural monument, the historical value of the Ukrainian-Polish heritage Polish gentry.